

حمایت‌های حقوق بشردوستانه زنان در اسلام و قوانین بین‌الملل

محمد صمیم خرمی^۱

چکیده

قربانیان اصلی جنگ، غیر نظامیان از جمله زنان هستند که همواره به حمایت‌های خاص نیاز دارند. در مکتب اسلامی این قشر مهم انسانی همواره از حمایت‌های گوناگون برخوردار بوده‌اند. به منظور حمایت از زنان و کنترل و محدود کردن دامنه جنگ، قواعد و مقررات خاص تدوین و تصویب شده. در این میان، برخی اصول حمایتی به صورت خاص و برخی نیز به صورت عام حاکم بر حقوق زنان هستند؛ و همچنان بررسی سیره نظامی پیامبر اسلام بیانگر این واقعیت است. مسائلی که امروزه با عنوان حقوق بشردوستانه (حقوق جنگ) مورد توجه جامعه انسانی قرار گرفته، قرن‌ها پیش از سوی پیامبر اسلام به رعایت حقوق زنان و محافظت از آنان و نیز برخوردار قاطعانه با موارد تخلف، در سه مرحله قبل از جنگ، دوران جنگ و بعد از جنگ مورد توجه بوده. هدف در این تحقیق، بررسی حمایت‌های حقوق بشردوستانه از زنان در اسلام و قوانین بین‌الملل است تا زنان همانند مردان بدون تبعیض بهره مند شوند. در این مقاله به روش توصیفی سعی در بررسی حمایت‌های حقوق بشردوستانه از زنان در اسلام و قوانین بین‌الملل خواهیم داشت.

واژگان کلیدی: حمایت، حقوق بشردوستانه، زنان، اسلام و قوانین بین‌الملل.

^۱ . ماستر حقوق بین‌الملل، استاد در پوهنتون جهان و کارشناس مسلکی ریاست دبیرتتمنت قوانین بین‌الملل و حقوق بشر ریاست امور قانونگذاری.

مقدمه

جنگ سابقه طولانی به قدامت تاریخ بشر دارد. این پدیده هر چند مذموم، اما غیرقابل انکار است. گریزناپذیری واقعه جنگ سبب شده تا مکاتب و مذاهب و نیز جامعه بین‌المللی، بر ضرورت رعایت برخی اصول و مقررات حین جنگ تأکید کنند. حقوق بین‌الملل علاوه بر تنظیم قواعد حاکم بر توسل به‌زور، در صدد تنظیم مناسبت دولت‌های متخاصم نیز برآمده است. به‌عنوان مثال: این قواعد متضمن رفتار با اسیران جنگی، حمایت از غیر نظامیان در سرزمین‌های اشغالی، حمایت از زنان، مریضان و مجروحان و شیوه‌های ممنوعه جنگی است. این موضوع ابتدا حقوق بشردوستانه و سپس حقوق مخاصمات مسلحانه نامیده شد و در نهایت حقوق بشردوستانه (حقوق جنگ) بین‌المللی لقب گرفت. منابع حقوق بشردوستانه عبارتند از قرآن کریم، سنت پیامبر اسلام، عملکرد صحابه کرام و همچنان شامل اسنادی چون کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو مصوب سال (۱۹۴۹)، پروتوکول‌های الحاقی آن در سال (۱۹۷۷) و کنوانسیون لاهه و سایر اسناد مشابه بوده که ناظر بر شرایط جنگی است.

۱- مفاهیم

در این بخش مفهوم حقوق بشردوستانه، حقوق بشر غربی و حقوق بشر اسلامی را مورد بررسی قرار داده ایم.

۱-۱- مفهوم حقوق بشردوستانه (حقوق جنگ)

حقوق بشر دوستانه ناظر بر قوانین و مقررات در جهت حفظ حقوق و ارزش‌های انسانی در زمان جنگ می‌باشد که هدف اصلی آن کاهش آلام و دردهای افراد بیگناه و غیر نظامی و همچنین نظامیان و سربازان در درگیریها و مخاصمات مسلحانه، مانند حفظ حقوق مجروحان جنگی، حفظ حقوق اسرا، زنان و غیره می‌باشد. بطور کلی حقوق بشردوستانه، مجموعه‌ای از قواعد بین‌المللی قراردادی یا عرفی است که مشخصاً ناظر به مشکلات بشر دوستانه‌ای است که از مخاصمات مسلحانه بین‌المللی یا غیر بین‌المللی ناشی شده است. این قواعد به دلایل بشر دوستانه حق طرفین مخاصمه را در انتخاب و استفاده از ابزارها و شیوه‌های جنگی محدود می‌کند و اشخاص و اشیایی را که از درگیریها متأثر شده یا خواهند شد، مورد حمایت قرار می‌دهد. حقوق بشر دوستانه «حقوق مخاصمات مسلحانه» نیز نامیده می‌شود. (قربان‌نیا، ۱۳۸۵ ص ۴۳)

حقوق بین‌المللی بشر دوستانه از طرفی شاخه‌ای از حقوق بشر است و از طرف دیگر شاخه‌ای بخشی از حقوق بشردوستانه یا حقوق مخاصمات بین‌المللی است. حقوق بین‌المللی بشر دوستانه (حقوق بشردوستانه) بنا به تعریفی، مجموعه قواعد حقوقی بین‌المللی است که ضمن تعیین حقوق افراد انسانی و کشورها در مخاصمات مسلحانه اعم از بین‌المللی یا غیر بین‌المللی، تکالیف کشورها در آن مخاصمات را نیز روشن می‌کند. در واقع، حقوق بشر دوستانه، حقوق انسانی زمان جنگ است. (ذاکریان، ۱۳۸۸ ص ۱۹۰)

۱-۲- حقوق بشر در غرب

سازمان ملل متحد در تعریف خود از حقوق بشر چنین آورده است: «حقوق بشر به طور کلی به عنوان حقوقی قابل تعریف بوده که از ذات ما جدا ناشدنی و بدون آن نمی‌توانیم به عنوان انسان زندگی کنیم، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی این امکان را برای ما فراهم می‌سازد، تا صفات انسانی‌مان، عقلمان، استعدادمان و وجدانمان را به طور کامل پرورش داده و به کار ببریم و نیازهای روحی و دیگر نیازهای انسانی را برآورده سازیم، آن‌ها مبتنی بر خواسته روز افزون بشر برای یک زندگی است، که در آن شأن ذاتی و ارزش انسانی از احترام و حمایت برخوردار باشد». (غم‌امی، ۱۳۸۷ ص ۱۲۴)

از منظر غرب انکار حقوق بشر و آزادی‌های اساسی نه تنها یک تراژدی فردی و شخصی است، بلکه موجب اوضاع ناآرام اجتماعی و سیاسی می‌گردد و تخم خشونت و تخاصم را در درون اجتماعات و ملت‌ها و در بین آن‌ها می‌کارد. همان‌طور که جمله نخست اعلامیه جهانی حقوق بشر اعلام می‌نماید: احترام به حقوق بشر و شأن ذاتی انسانی، زیربنای آزادی، عدالت و صلح در جهان می‌باشد. حقوق بشر را می‌توان حقوقی بنیادین و انتقال‌ناپذیر نام برد، که برای حیات نوع بشر اساسی تلقی می‌گردد از جمله حق حیات، حق کرامت، حق تعلیم و تربیت، حق آزادی، حق مساوات در برابر حقوق و قوانین از آزادی‌ها و مصئونیت‌ها و مزایایی که بر طبق ارزش‌های پذیرفته شده معاصر، کلیه انسان‌ها باید بتوانند به عنوان حق از اجتماعی که در آن زندگی می‌کنند ادعا نمایند، به عنوان حقوق بشر یاد شده است. (غمای، ۱۳۸۷ ص ۱۲۵)

۱-۳- حقوق بشر در اسلام

مسئلاً تبیین اصول و طرق تکامل انسان و حقوق وی باید ماوراءالطبیعی و الهی باشد و این کار توسط ارسال شرائع مختلف صورت گرفته، متن اصلی همه این شرائع دین ابراهیمی است. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» (سوره نساء، آیه ۱۲۵) [اجرای پژوهش نامه حقوق اسلامی/ امور علمی/ شماره های چاپ شده و در حال](https://ilr.journals.isu.ac.ir/) [31/چاپ/نهایی/31.doc](https://ilr.journals.isu.ac.ir/) «قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (سوره انعام، آیه ۱۶۱) «وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (سوره بقره، آیه ۱۳۵) قرآن به آن فراخوانده و سزاوارترین افراد و شرائع به دین ابراهیمی که دین حنیف اسلام است، پیامبر (صلی الله علیه وسلم) ما و پیروان او هستند. امروزه از نظر اسلام و قرآن، دین اسلام شایسته‌ترین دین برای تبیین حقوق انسان است.

۲- منابع حمایت های حقوق بشر دوستانه (حقوق بشر دوستانه) زنان در اسلام

در این بخش از حمایت‌های عام زنان در مخاصمات مسلحانه از نگاه قرآن کریم و اقدامات حمایتی حقوقی زنان در مخاصمات مسلحانه در سنت نبوی که شامل اقدامات حمایتی عام و اقدامات حمایتی خاص پیامبر اسلام (صلی الله علیه وسلم) بوده مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۲-۱- منابع حمایت های حقوق بشر دوستانه (حقوق جنگ) زنان در قرآن کریم

فرهنگ اسلام، نخستین مبدأ تدوین قواعد انسان دوستانه بین‌المللی بوده است. انسان در اندیشه اسلامی، احسن الخالقین، با روح، با فطرت خدا آشنا در بهترین شکل و زیبا ترین سیما آفریده شده است. او دارای کرامت ذاتی، مسجود فرشتگان و بنده الله متعال است. از این رو حق حیات و کرامت انسانی حق مطلق و خدشه‌ناپذیر است که تجاوز به آن در هیچ حالتی روا نیست. همچنین تأکید بر حق حیات انسان‌ها تا بدان جا است که کشتن انسان بدون اینکه کسی را کشته باشد یا فساد انجام داده باشد، به‌مثابه کشتن تمام بشر و نجات حیات هر انسانی از مرگ، مانند حیات بخشیدن به همه انسان‌ها است.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ. ترجمه: و در راه خدا با کسانی که با شما می‌جنگند بجنگید ولی از اندازه درنگزید زیرا خداوند تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد. (سوره بقره، آیه ۱۹۰)

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَجَلَّهُمْ وَأَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّهُمْ فَتَصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بَعِيرٌ عِلْمٌ لِيُدْخَلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا. ترجمه: هم آنان بودند که کافر شدند و راه مسجد الحرام را بر شما بستند و قربانی شما را از رسیدن به محل خود (مگه) منع کردند. و اگر مردان مؤمن و زنان مؤمنه‌ای که شما اکنون نمی‌شناسید (در مکه) وجود نداشتند که اگر حمله کنید آنها را ندانسته پامال هلاک می‌سازید پس دیه و غرامت خون آن مؤمنان

به گردن شما می‌ماند (اگر این قضیه نبود به شما اجازه حمله به مکه داده می‌شد و لیکن این اجازه به تأخیر افتاد) تا خدا هر که را بخواهد در رحمت خود داخل گرداند (و به نور اسلام هدایت کند). اگر (عناصر کفر و ایمان) از یکدیگر جدا بودند همانا کسانی از آنان را که کافرند به عذابی دردناک معذب می‌ساختیم. (سوره فتح، آیه ۲۵)

فَإِذَا لَفِئَتُهُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْنَتْنَاهُمْ فَأَسَدُوا الْوَتَاقَ فَمَا مَنَا بَعْدَ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۗ ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ ۗ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ. ترجمه: شما مؤمنان چون (در میدان جنگ) با کافران رو به رو شوید باید (شجاعانه) آنها را گردن زنید تا آن گاه که از خونریزی بسیار دشمن را از پا در آورید پس از آن، اسیران جنگ را محکم به بند کشید که بعداً یا بر آنها منت نهید (و آنها را آزاد گردانید) یا فدیة گیرید تا در نتیجه جنگ سختیهای خود را فروگذارید. این حکم فعلی است، و اگر خدا بخواهد خود از کافران انتقام می‌کشد (و همه را بی زحمت جنگ شما آنها را هلاک می‌کند) و لیکن (با این جنگ کفر و ایمان) می‌خواهد شما را به یکدیگر امتحان کند، و آنان که در راه خدا کشته شدند خدا هرگز اعمالشان را ضایع نگرداند. (سوره محمد، آیه ۴)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرِمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ. ترجمه: ای اهل ایمان، حرام نکنید طعامهای پاکیزه‌ای که خدا بر شما حلال نموده، و (از حدود و احکام خدا) تجاوز نکنید، که خدا تجاوزکنندگان را دوست نمی‌دارد. (سوره مایده، آیه ۸۷)

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۗ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ. ترجمه: پروردگارتان را با فروتنی و در نمان بخواهید، بدرستی که او تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد. (سوره اعراف، آیه ۵۵)

علاوه بر این، با نگاه دقیق و عمیق به آیات قرآن کریم، روشن می‌شود که بخش عمده از اصول و موضوعات حقوق بشر دوستانه که بر پایه رأفت، صلح، اصول و ارزش‌های انسانی است، بیش از چهارده قرن پیش در مکتب اسلام مورد توجه قرار گرفته است، زیرا دین اسلام با پذیرش اصل صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز بر حل و فصل اختلافات بین‌المللی تأکید دارد. همچنان انصاف و عدالت در میدان جنگ، تفکیک غیر نظامیان از نظامیان و ممنوعیت قتل غیر نظامیان و منع ستم، معرفی غیر نظامیان و نحوه برخورد با آنان، چگونگی برخورد با نظامیان و حتی محاصره، کشتن، به زندان افکندن دشمنان، لزوم حفظ محیط زیست و عدم نابودی کشت و زراعت و چگونگی صرف غنائم جنگی و غیره موارد از دستورات ویژه اسلام در حمایت از قربانیان مخصوصاً زنان و کودکان می‌باشد. (حسینی، ۱۳۹۷، ص ۶۳)

از دیگر امتیازات اصول حمایت حقوقی دین اسلام، وجود اصول ویژه جنگ است که در این عرصه، به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

ضمانت اجرایی مضاعف: ضمانت اجرای هر قاعده حقوقی و قانونی بر مبنای ترس از شرمندگی یا ترس از جزاء است و در صورت فقدان این دو ضمانت اجرایی وجود نخواهد داشت درحالی‌که بر اساس بینش اسلامی، خداوند متعال در همه حال ناظر و شاهد اعمال و گفتار انسان‌ها است. کوچک‌ترین اعمال و گفتار انسان‌ها ثبت و ضبط می‌شود؛ و اجر و نتیجه اعمال به خود انسان بر می‌گردد. به‌گونه‌ای که هیچ راه گریزی از محکمه الهی نیست. بر اساس چنین بینشی، انسان در برابر خداوند، متعهد و پاسخگوی اعمالش است و به مسئولیت‌ها و تکالیف فردی و اجتماعی، به‌عنوان تکلیف در برابر معبود نگریسته می‌شود. با چنین رویکردی، تعهدات حقوقی ضمانت اجرای مضاعفی را در تأمین مقررات حقوق بین‌الملل بشر دوستانه که طرف تعهد آن جامعه بین‌المللی است، فراهم می‌آورد. او تنها به جامعه پاسخگو نیست که نیازی به داشتن صفات و باورهای اعتقادی ویژه‌ای نداشته باشد، بلکه در برابر خود و خداوند نیز مسئولیت دارد و این مسئولیت جز با تکیه بر صفات و باورهای درونی انجام‌پذیر نیست. چنین نگرش و بینشی، انسان را از پندار غلط (مستقل بودن) دور می‌کند. (راعی، ۱۳۹۱، ص ۴۴)

محدودیت عملیات نظامی در دایره هدف‌های نظامی و استراتژیکی، یکی از اصول مسلم جنگ‌ها در اسلام است. از آنجاکه جنگ‌ها، نظام‌ها را رو در روی یکدیگر قرار می‌دهند و نه مردم را؛ لذا تا آنجا که ضروریات نظامی ممکن می‌سازد، باید از تعرض مصئون باشند. بر اساس این اصل، جواز جنگ با افرادی که به نحوی در

پیشبرد جنگ به نفع دشمن مؤثر باشند و ممنوعیت جنگ با مردم غیر نظامی از جمله زنان و تمایز میان جنگجو و غیر جنگجو، منع جنگ با افراد بی‌سلاح، مجروح، مریض، بزرگ سالان، زن و کودک و نیز عدم غارت اموال شکست‌خورده‌گان استنتاج می‌شود. (زحیلی، ۱۳۹۳ ص ۴۹۸)

۲-۲- منابع حمایت‌های حقوق بشر دوستانه (حقوق جنگ) زنان در سنت

در این بخش ابتدا به اقدامات حمایتی عام و سپس اقدامات حمایتی خاص پیامبر اسلام (صلی الله علیه و سلم) را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۲-۲-۱- حمایت‌های عام زنان در سنت

رفتار جوانمردانه و خودداری از به‌کارگیری روش‌های غیرمتعارف، منع حمله ناگهانی، پرهیز از مکر و خدعه، اتخاذ اقدامات ویژه برای حفاظت از غیر نظامیان مانند عدم بکارگیری سم، غرق نکردن دشمنان، مسموم نکردن، ممنوعیت ایجاد سیل و آتش زدن مزارع و سایر محصولات، پرهیز از خون‌ریزی و انتقام‌جویی در جریان فتح مکه و نیز اتخاذ اقدامات خاص و تدابیر ویژه حفاظتی غیر نظامیان و تفکیک آنان از نظامیان مانند به دست گرفتن پرچم‌های مخصوص توسط فرماندهان و الزام سپاه به پیروی از ایشان، یا استفاده سپاه اسلام از پوشش مخصوص یا علامت‌های خاص برای تمایز نظامیان از غیر نظامیان و غیره گوشه‌ای از اقدامات حمایتی عام پیامبر اسلام (صلی الله علیه و سلم) از غیر نظامیان است. (حسینی، ۱۳۹۹، ص ۶۶)

۲-۲-۲- حمایت‌های خاص زنان در سنت

اقدامات حمایت‌حقوقی خاص نبوی (صلی الله علیه و سلم) از زنان درگیر در مخاصمات مسلحانه شامل سه مرحله قبل از جنگ، در جریان جنگ و بعد از جنگ قرار می‌باشد.

الف- حمایت‌های خاص زنان قبل از جنگ

رعایت حقوق زنان و افراد ناتوان، یکی از نکات مهم در جنگ است. شناخت حقوق زنان در اسلام و تبیین مفاد آن در سیره نبوی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با نگاهی به سیره نبوی و بررسی توصیه‌ها، راه کارهای پیامبر رحمت (صلی الله علیه و سلم) نسبت به عدم تعرض به زنان، کودکان و افراد ناتوان و به حداقل رساندن آسیب‌های جسمی و روحی آنان، مشخص می‌شود. از دیگر اقدامات حمایتی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و سلم) می‌توان به عدم اسارت قبل از غلبه کامل بر منطقه جنگی مسئولیت غیر نظامیان از جمله زنان با فروختن آتش به‌عنوان شرط امان یا ماندن آنان در منازل خود اشاره کرد. (ابن هشام، ۱۹۸۵، ص ۴۰۵)

ب- حمایت‌های خاص زنان در جریان جنگ

اصل ممنوعیت به‌کارگیری سلاح‌های کشتار جمعی که امروزه از آن با عنوان حقوق بشر دوستانه بین‌المللی یاد می‌شود، از هزار و چهارصد سال پیش، از جانب پیامبر اسلام (صلی الله علیه و سلم) توصیه و اجرا می‌شد. به‌علاوه، نهی از قتل زنان و کودکان در دارالحرب و عدم تعرض به ایشان چنان بود که اگر در جنگ جسد زنی را می‌دیدند، علت را می‌پرسیدند و اگر معلوم می‌شد که جنگجو نبوده، قاتل را شدیداً بازخواست می‌کردند؛ زیرا کشتن غیر نظامیان نظیر زنان، عین ظلم و از مصادیق فساد است. از اینرو، نباید قاعده مهم تفکیک نظامیان از غیر نظامیان خدشه‌دار شود، زیرا پیامد آن فساد خواهد بود که مورد مذمت خداوند متعال است. برخی معتقدند فرمایش پیامبر (صلی الله علیه و سلم) در مورد زنان غیر نظامی است و در مورد زنان جنگجو صدق نخواهد کرد. (عمید زنجانی، ۱۳۷۷، ص ۱۷۵)

ج- حمایت‌های خاص زنان بعد از جنگ

از برجسته‌ترین نکات زندگی پیامبر (صلی الله علیه و سلم) شیوه رفتار آن حضرت با دشمنان شکست‌خورده و توجه ایشان به حقوق انسانی بشر دوستانه زنان و کودکان در دوران پس از جنگ است. پیامبر اسلام (صلی الله علیه و سلم) با تأکید بر اینکه در تعالیم اسلام، هدف از جنگ و جهاد، دعوت به ایمان خالصانه و عدم اجبار بر تغییر دین و هدایت و راهنمایی انسان‌ها است، حقوقی را برای اسیران قائل بودند. برخورداری اسیران از تغذیه مناسب و تأکید بر

نگهداری شایسته از اسیر، خوشرفتاری با اسیران جنگی عدم جدایی اسیران مادر از فرزند و منع بی‌حرمتی و اهانت به زنان از آن جمله هستند. (واقعی، ۱۴۰۹، ص ۹۳۳)

۲-۳- منابع حمایت های حقوق بشر دوستانه (حقوق بشر دوستانه) زنان در اجماع صحابه

با توجه به ماهیت مکتب اسلام، خلفا و صحابه کرام نیز حقوق بشر دوستانه را در مخاصمات رعایت می کردند. ابوبکر صدیق (رضی الله تعالی عنه) خلیفه اول در زمان حرکت به سوی شام در مقام نصیحت بیان کرد «خیانت مکنید، فریب مدهید، به غنیمت دست مزینید، نامردی مکنید، کشته ها را قطع اعضا نکنید، کودکان خردسال و زنان و پیران فرتوت را مکشید، درخت خرما و درخت میوه دار را قطع نکنید و نسوزانید، گوسفند و گاو و شتر را جزء برای رفع گرسنگی نکشید، صومعه نشینان را میازارید و آنها را به حال خویش بگذارید». (طبری، ۱۳۸۷، ص ۶۶) از مطالب ذکر شده به وضاحت معلوم می شود که دین مقدس اسلام در هر وقت و در هر زمینه منجمله در زمان قبل از جنگ، جریان جنگ و پس از آن قواعد و مقررات فراوان را وضع نموده تا ایشان با پیروی از آن به سعادت دنیوی و اخروی نائل گردند.

۳- اصول و قواعد حمایت حقوق بین الملل از زنان

در این بخش حمایت حقوقی عام از زنان، حمایت حقوقی خاص از زنان و حمایت فنی از زنان را مورد بحث قرار می دهیم.

یکی از مؤلفه های برابری، عدم تبعیض جنسیتی است که از دیر زمان در میان تمام جوامع سنتی و مدرن چالش برانگیزترین بحث روز بوده است. در جوامع سنتی به بهانه حفظ ارزش های خانوادگی و سنتی، زنان را خانه نشین ساخته و از فعالیت های مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دور نگهداشته است؛ و به گونه ای از این دسته حقوق، آنان را محروم و یا محدود می سازند و اجازه رشد و شکوفایی استعدادها و فضایل اخلاقی و اجتماعی به آنان داده نمی شود. در جوامع مدرن به بهانه حق مداری و برابری یکنواخت، ارزش های خانوادگی، اخلاقی و ارزشی را از آنها می ستانند و از آنها به عنوان ابزارهای اقتصادی و سیاسی بهره برداری می کنند. (الیاسی، ۱۳۹۸، ص ۱۰۴)

از آنجاییکه فرهنگ های سنتی و خرافاتی اجازه نمی دادند به حقوق زنان احترام گذاشته شود، در اندیشه های فیلسوفان، راهبانان، کشیشان و دکترین، زنان را از طبیعی ترین حقوق شان محروم ساخته بودند. با وجودی که در اسناد بین المللی، مانند منشور ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق های مربوط به آن بر رفع تبعیض علیه زنان تأکید شده بود، ولی تا اکنون به طور گسترده این حقوق نادیده گرفته می شود و تبعیض های ناروا ادامه دارد؛ از این رو (کنوانسیون بین المللی رفع تبعیض علیه زنان) در سال ۱۹۷۹ تصویب شد و در سال ۱۹۸۱ لازم الاجراء گردیده هدف اصلی این کنوانسیون از بین بردن هر نوع تبعیض علیه زنان و تأمین تساوی همه جانبه آنان با مردان است. (واقعی، ۱۴۰۹، ص ۹۳۳)

در این قسمت اقدامات حمایت حقوقی عام از زنان، اقدامات حمایت حقوقی خاص از زنان و اقدامات حمایت حقوقی فنی از زنان از نظر قوانین بین الملل و حقوق بشر به بحث گرفته می شود.

۳-۱- حمایت حقوقی عام از زنان

با توجه به آنچه بیان گردید، زنان قشر محروم و آسیب پذیر جامعه هستند و در زمان جنگ باید به حمایت های حقوق بشری آنها توجه صورت گیرد. در زمان جنگ افزون بر حمایت های حقوق بشر از حمایت های حقوق بشر دوستانه نیز برخوردار شوند؛ بنابراین، زنان در مقابل هرگونه لطمه بر شرافت به ویژه در برابر تجاوز، اجبار به فحشا و هرگونه هتک حرمت، زنان باردار و مادران اطفال شیرخوار مورد حمایت قرار گیرند. (الیاسی، ۱۳۹۸، ص ۱۰۵)

در صورت محرومیت از آزادی و بازداشت شدن، آنان باید در اماکن جدا از مردان نگهداری شوند. هرچند در پروتوکول دوم ماده‌ای، به حمایت از زنان اختصاص نیافته است، اما اولاً نباید تردید کرد که زنان مشمول بند ۱ ماده ۴ این پروتوکول بوده و همانند دیگر افرادی که در منازعات مشارکت ندارند مستحق رفتار انسانی بوده، شخصیت آنان باید مورد احترام قرار گیرند. (کنوانسیون چهارم ژنو، ماده ۲۷)

ثانیاً اینکه بند ۲ ماده ۴ اگرچه از زنان نامی نبرده است ولی اعمالی را نسبت به انسان‌ها ممنوع اعلام کرده است که ناظر به زنان است مطابق این بند، حکم هتک حرمت نسبت به انسان، رفتاری‌های تحقیرآمیز، تجاوز به عنف فحشای اجباری و هر نوع اهانت و تعرض بی‌شرمانه در هر زمان و مکان ممنوع بوده و ممنوع خواهد ماند. از باب تناسب حکم و موضوع، به‌وضوح می‌توان دریافت که حکم بند مذکور حمایت از زنان را مدنظر گرفته است؛ هرچند هتک حرمت نسبت به انسان و رفتارهای تحقیرآمیز ممکن است نسبت به همه انسان‌ها صورت گیرد، ولی موضوع تجاوز به عنف، فحشای اجباری، اهانت و تعرض بی‌شرمانه چه در زمان جنگ و چه در زمان صلح، متوجه حال زنان است یا حداقل همین زنان اند که در معرض چنین آسیب‌ها و اهانت‌ها قرار می‌گیرند. (کنوانسیون چهارم ژنو، ماده ۷۶)

نکته با اهمیت، نقش دیوان جزای بین‌المللی در حمایت از زنان است. ماده هفتم اساسنامه دیوان جزای بین‌المللی تجاوز، برده‌گیری جنسی، فحشای اجباری، حامله‌سازی اجباری، عقیم‌سازی اجباری و هر نوع خشونت جنسی دیگر در همین مقیاس را (جنایت بر ضد بشریت) توصیف نموده است ماده هشتم اساسنامه نیز ارتکاب این اعمال را چه در مخاصمات مسلحانه ملی و چه در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی در بخش جنایات جنگی آورده است به ویژه اگر در قالب یک سیاست با برنامه و یا بصورت گسترده انجام گرفته باشند. (الیاسی، ۱۳۹۸، ص ۷۷)

۲-۳- حمایت حقوقی خاص از زنان

از مباحث پیشین تا حدودی حمایت حقوقی زنان نیز روشن گردید و چون زنان قشر بی‌نهایت آسیب‌پذیر در منازعات مسلحانه می‌باشند و تاریخ جنگ‌ها نشان داده است که زنان برای گروه‌های مسلح در مخاصمات به‌عنوان طعمه خوبی می‌باشند و همچنان یکی از مهم‌ترین حمایت‌ها از افراد غیر نظامی حمایت از زنان بوده که با در نظر داشت حمایت در کنوانسیون چهارم ژنو و پروتوکول‌های الحاقی آن و نیز در تعدادی از میثاق‌های مهم بین‌المللی و کنوانسیون‌های جهانی مربوط به زنان، حمایت صورت گرفته است که عبارت‌اند از:

۱. زنان بازداشت‌شده: زنان بازداشت‌شده، محدودشده و توقیف‌شده توسط اشغال‌گران یا سایر نیروهای مسلح، مورد حمایت خاص می‌باشند. حمایت خاص از زنانی که در زمان منازعات مسلحانه بین‌المللی در توقیف باشند، مستحق مصونیت خاص می‌باشند؛ زنان زندانی باید از مردان جدا نگهداری شده و توسط نگهبانان زن نظارت شوند، مگر درجاییکه ممکن باشد اعضای خانواده یکجا باهم نگهداشته شوند.

۲. زنان اسیر جنگی: زنان که تحت مجازات می‌باشند باید در محل جدا از اسیران مرد جنگی نگهداشته شوند و مستقیماً از طرف زنان تحت نظارت قرار داده شوند؛ این ماده بر زنان اسیر جنگی در طول محاکمات قابل تطبیق است. (کنوانسیون سوم ژنو، ماده ۹۷)

۳. زنان حامله: زنان باردار و زنان تازه وضع حمل نموده و مادران اطفال کوچک، در میان کسانی هستند که طرفین مخاصمه باید امکانات لازم را برای حفظ، نگهداری، تغذیه، مراقبت و عبور و مرور آن‌ها فراهم کنند. (کنوانسیون چهارم ژنو، ماده ۲۷)

۴. حمایت این‌گونه زنان در برابر برخی آثار درگیری‌های مسلحانه یکی از حمایت‌های حقوق بشر دوستانه است. کشورهای متخاصم می‌توانند با آغاز جنگ، زنان باردار و مادران کودکان زیر هفت سال را در سرزمین خود اسکان دهند و آنان را در برابر آثار درگیری مسلحانه حمایت کنند. (ضیایی بیگدیلی، ۱۳۹۳، ص ۱۲۳)

۵. رفتار ترجیحی به نفع زنان خارجی: زنانیکه تبعه کشور خارجی می‌باشند و در سرزمین یکی از طرف‌های متخاصم به سر می‌برند، از آن دسته رفتار ترجیحی، به میزانی که در باره اتباع خود معمول می‌باشد، برخوردارند. (کنوانسیون چهارم ژنو، ماده ۳۸)
۶. اقدامات امداد رسانی: در توزیع محموله‌های امدادی، اشخاصی مانند زنان در حال زایمان و مادران شیرده از رفتار ترجیحی و حمایت‌های خاص برخوردار هستند و در اولویت قرار دارند. (پروتوکول الحاقی اول، ماده ۷۰)
۷. تخلیه زنان تازه وضع حمل نموده از نواحی محاصره‌شده: طرف‌های درگیر سعی خواهند کرد برای تخلیه زنان تازه وضع حمل نموده از نواحی محاصره‌شده، میان خود موافقت‌نامه‌های محلی منعقد سازند. (کنوانسیون چهارم ژنو، ماده ۱۷)
۸. مسئولیت زایشگاه‌ها: شفاخانه‌های غیر نظامی که برای زنان تازه وضع حمل نموده سازمانده‌ی شده‌اند، در هیچ موردی نباید مورد حمله قرار گیرند.
۹. حمایت از وسایط حمل و نقل زنان تازه وضع حمل نموده: وسایط حمل و نقل که زنان حامله یا تازه وضع حمل نموده را برای شفاخانه یا مکان‌های امن انتقال می‌دهند، در امنیت می‌باشند.
۱۰. آزادی عبور و مرور: طرف‌های درگیر باید برای هرگونه محمولات غذایی ضروری و نیازمندی‌های آن‌ها آزادی هرگونه عبور و مرور را دهند.
۱۱. حمایت از زنان حامله بازداشتی: بازداشتگاه‌های زنان باید از مردان جدا باشد، زنان در دوران وضع حمل در بازداشتگاه باید مورد مراقبت‌های صحی قرار گیرند.

۳-۳- حمایت فنی از زنان

یکی از مهم‌ترین قشر آسیب پذیر، در مخاصمات مسلحانه، در میان غیر نظامیان، زنان می‌باشند که قابل حمایت و ترحم اند. قابل ذکر است که در مرحله اول افراد غیر نظامی می‌توانند به وسیله ابزارها، روش‌ها و وسایل فنی جنگی تضمین شوند. راه‌های حمایت از اشخاص ملکی عبارت‌اند، از ساختن پناه گاه‌ها در برابر تهاجمات هوایی یا بمباران اتمی، انتقال افراد غیر نظامی به مناطق دور از نبرد و حتی کشور بی‌طرف، توزیع ماسک‌های ضد گاز، اقدامات احتیاطی از طریق نصب علائم هشداردهنده و سایر مسئولیت‌ها می‌شود. (الیاسی، ۱۳۹۸، ص ۱۰۹)

زنان باید از این نوع حمایت‌های فنی در هر نوع نبرد و در هر نوع شرایط برخوردار باشند که ذیلاً بحث می‌گردد:

- ۱ - تخلیه غیر نظامیان به‌ویژه زنان: دولت‌ها در این عرصه دارای تعهدات می‌باشند و بر اساس این تعهدات، دولت متخاصم سعی خواهند کرد که برای تخلیه زنان محلی بین خود منعقد سازند.
- ۲ - ایجاد محل امن برای زنان: دولت متعهد در زمان صلح و دولت متخاصم پس از شروع جنگ می‌توانند در صورت لزوم در خاک خود یا در اراضی اشغالی، نواحی، نقاط صحی و جای امن ایجاد و ساختار تشکیلاتی آن را طوری قرار دهند که زخمیان، مریضان، معلولان، پیران، اطفال کمتر از ۱۵ سال، زنان باردار را از اثرات جنگ پناه دهند. (کنوانسیون چهارم ژنو، ماده ۱۲)
- ۳ - ایجاد محل بی‌طرف برای غیر نظامیان به‌ویژه زنان: دولت ذیربط می‌توانند به‌محض شروع جنگ و در حین جنگ بین خود موافقت‌نامه‌هایی را برای شناسایی نقاط امن ایجاد ساخته‌اند منعقد نمایند. برای این منظور ممکن است طرح موافقت‌نامه پیوست این قرارداد را با تغییراتی که لازم بدانند به‌موقع به اجرا گذارند. از دولت حامی و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ دعوت می‌شود که برای تسهیل ایجاد و شناسایی نقاط و نواحی مزبور وساطت و کمک نمایند. (راجاپل، بی تا، ص ۶۰)
- ۴ - حمل و نقل مجروحان: زخمیان، مریضان، معلولان و زنان تازه وضع حمل نموده که به‌وسیله کاروان‌های وسایط نقلیه مانند قطارها کشتی‌ها و طیاره‌ها حمل و نقل می‌شوند، همانند شفاخانه‌ها مورد احترام بوده و حمایت خواهند شد.

۵ - صدور تصدیقنامه برای شفاخانه‌ها: شفاخانه‌های کشوری که برای پرستاری زخمیان، مریضان، معلولان و زنان تازه وضع حمل نموده تشکیل می‌شوند در هیچ موردی نباید طرف حمله قرار گیرند بلکه در هر زمان باید توسط دولت متخاصم محترم شمرده و حمایت شوند. دولت‌های داخل در جنگ باید به کلیه شفاخانه‌های کشور سند و تصدیقنامه بدهند که بناهای شفاخانه‌های مزبور برای مقاصد معالجه و تداوی به کار می‌روند. تصدیقنامه فعالیت شفاخانه‌های مزبور برای بهبود سرنوشت زخمیان و مریضان هنگام اشغال به نیروهای متخاصم نشان داده خواهد شد. (کنوانسیون چهارم ژنو، ماده ۱۹)

نتیجه‌گیری

در نظام اسلام جنگ و جهاد نه تنها هدف نبوده؛ بلکه وسیله برای نیل به اهداف متعالی، انسانی و الهی و صرفاً در حد ضرورت است. از این منظر هر گونه کشتار، فساد، تجاوز و ظلم بر انسان‌ها و منابع محیط زیست غیر انسانی و ممنوع است؛ و نظامیان ملزم به رعایت تقوا و عدم خروج از دایره انصاف و عدالت در تمام مراحل جنگ و اعمال مجازات هستند. همچنین نظام اسلام، علاوه بر تدوین حقوق حمایت عام در قالب حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه اسلامی، حقوق خاص و قوانین ویژه برای زنان در نظر گرفته است. عدم جدا سازی اسیران مادر از فرزندان، عدم جدا سازی اسیران زن از خانواده، عدم قتل زنان در میدان جنگ یا هنگام اسارت، تقدم اسیران زن از نظر پوشاک، تغذیه و محل نگهداری مناسب و جداگانه آنان، عدم شکنجه و آزار جسمی یا روحی زنان، عقد قرارداد یا ازدواج و بهره مندی‌ای‌شان از حقوق شرعی و رفتار شایسته با آنان از جمله این حمایت‌ها به شمار می‌روند. از این رو اصول و مقررات حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه اسلامی حاکم بر مخاصمات مسلحانه به ویژه حمایت‌های حقوقی اسلام از زنان درگیر جنگ که امروزه مورد توجه و نظر سازمان‌ها و نظام حقوق بین‌الملل است، علاوه بر قدامت و گستردگی از برتری و اكمال برخوردارند. تدوین حقوق بشر دوستانه یا حقوق بشر دوستانه در جامعه بین‌الملل به سال ۱۹۴۹ و تصویب کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو باز می‌گردد. اگر چه قبل از آن نیز قواعد و مقررات پراکنده‌ای به چشم می‌خورد، اما می‌توان گفت که از سال ۱۹۴۹ و به دنبال ایجاد سازمان ملل و آثار فجیع جنگ جهانی دوم بود که وجود و رعایت قواعد الزام آور در جنگ ضرورت شد. قواعدی که طبق آن، نیازهای خاص زنان متأثر از درگیری‌های مسلحانه باید محترم شمرده شود ناشی از مفادی است که در کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و پروتوکول‌های الحاقی آن مطرح گردیده است که از میان آن‌ها می‌توان به ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و پروتوکول الحاقی دوم نیز که در مورد مخاصمات مسلحانه است، تأکید شده که احترام و شرافت انسانی زنان باید حفظ شده و از اعمال خشونت نسبت به حیات و سلامتی و آرامش جسمی و روانی آنان خودداری شده و از بی‌حرمتی به کرامت انسانی از جمله رفتار تحقیرآمیز، تجاوز، فحش‌ای اجباری و دیگر انواع اعمال ناشایست جلوگیری به عمل آید.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

۱. ابن هشام، عبدالملک (۱۹۸۵) السیره النبویه. تحقیق السقا و دیگران، جلد دوم، بیروت، دار لایحیاء، نشرات عربی.
۲. الیاسی، محمدقاسم (۱۳۹۸) حقوق بین الملل بشر دوستانه. چاپ اول، انتشارات: نشر واژه.
۳. پروتوکول الحاقی اول، (۱۹۷۷) در مورد حفاظت قربانیان منازعات مسلحانه بین المللی.
۴. پروتوکول الحاقی دوم، (۱۹۷۷) در مورد حفاظت از قربانیان منازعات ملی.
۵. حسینی، سیده لطیفه (۱۳۹۷) بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق بشری زنان در مخاصمات مسلحانه.
۶. راجر ایل، قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه. چاپ دوم، انتشارات: امیرکبیر.
۷. راعی، مسعود (۱۳۹۱) حقوق بشر و سازوکارهای نظارتی در اسناد بین‌المللی و فقه. چاپ اول.
۸. زحیلی، وهبه (۱۳۹۳) آثار الحرب فی الفقه الاسلامی. چاپ چهارم، تهران، انتشارات دریا.
۹. طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷) تاریخ طبری، دار تراث، بیروت، ج ۲.
۱۰. عمید زنجانی، عباس علی (۱۳۷۷) فقه سیاسی، جلد ۵، چاپ ۲، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۱. غمامی، محمد مهدی (۱۳۸۷)، نظم عمومی و الزامات ناشی از حقوق بشر و حقوق شهروندی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران.
۱۲. قربان نیا، ناصر (۱۳۸۵). نسبت میان حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه، رساله دکترا، دانشگاه تهران.
۱۳. کنوانسیون اول ژنو (۱۹۴۹)، در مورد درمان مجروحان و بیماران نیروهای مسلح در میدان جنگ.
۱۴. کنوانسیون دوم ژنو (۱۹۴۹)، در مورد بهبود شرایط مجروحان، بیماران و کشتی شکستگان نیروهای مسلح در بحر.
۱۵. کنوانسیون سوم ژنو (۱۹۴۹)، در مورد رفتار با اسیران جنگی.
۱۶. کنوانسیون چهارم ژنو (۱۹۴۹)، در مورد حفاظت افراد ملکی در زمان جنگ.
۱۷. محمدرضا ضیایی، بیگدلی (۱۳۹۳) حقوق بین‌الملل بشر دوستانه. چاپ سوم، انتشارات دریا.
۱۸. واقدی، محمد بن عمر (۱۴۰۹) مغازی، جلد ۲، چاپ ۲، بیروت، موسسه علمی.